

Osamělé rodičovství a jeho vliv na pohlavní identifikaci dítěte jako výzva pro současnost

Elżbieta Napora

Abstrakt: Příspěvek se zabývá vlivem rodiny na utváření pohlavní totožnosti dítěte. Potvrzuje názor, že pro vývoj dítěte je z tohoto hlediska velmi významná výchovná role otce.

Klíčová slova: pohlavní identifikace dítěte, osamělé rodičovství

Abstract: The article deals with the influence of a family to creating of a children sexual identification. It acknowledges the high importance of a father in nurture.

Key words: children sexual identification, lonely parenting

Autoři zabývající se problematikou vývoje pohlavní totožnosti se shodují v tom, že správná identifikace s pohlavím může probíhat pouze za podmínek, pokud dítě přichází do styku zároveň s vzorcem mužskosti a ženskosti, tedy má kontakt s otcem a matkou. Znamená to, že dítě vychovávané v plném rodinném výchovném prostředí vnímá hodnoty a symboly s rozdílným významem pro oba rodiče. Pokud dítě ovlivňuje pouze jeden rodič, jeho možnosti vnímání společenských úkolů a jejich významu pro obě pohlaví jsou omezená.

Psychologické pohlaví tvoří strukturu *já*, její konečný tvar závisí na různých druzích identifikací s osobami významnými pro objekt. Z toho především identifikací s rodičem jako vzorem a osobou nejvíce ovlivňující dítě, zejména v dětství a období adolescence.

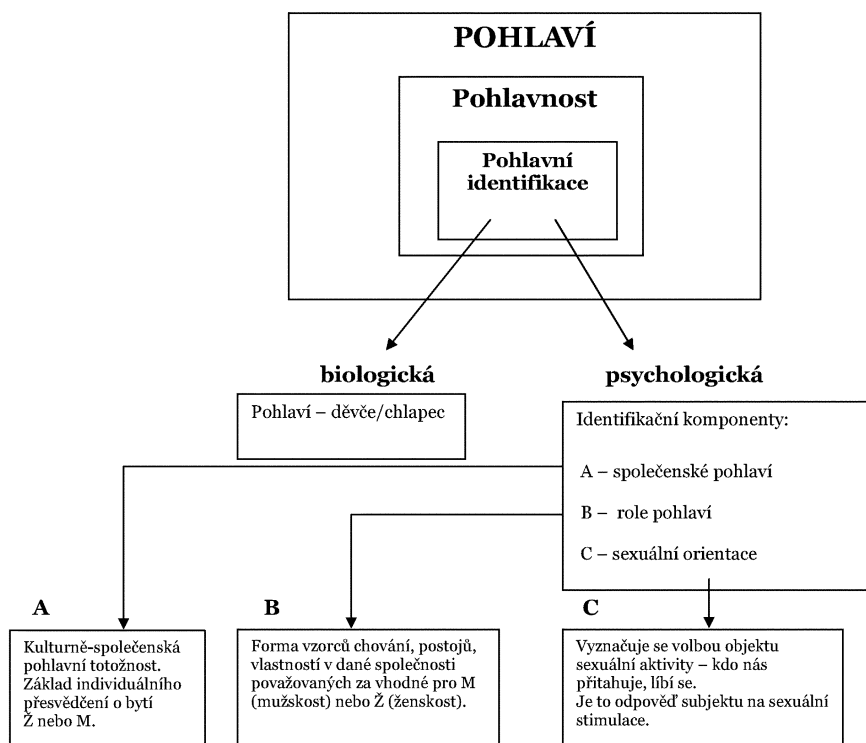
Tedy *pohlavní totožnost* je ztotožňování s mužským nebo ženským pohlavím a její vývoj je složitým biologickým, psychologickým a sociologickým procesem.

Mužskost a ženskost dle některých psychologických pramenů (např. psychoanalýzy) souvisí s dosažením *genitální fáze* – plné identifikace s vlastním biologickým vybavením.

Dítě po rozpoznání svého biologického pohlaví od určitého okamžiku akceptuje skutečnost, že je chlapec nebo děvče. Tento proces má vývojovou tendenci v období dozrávání a vede k plné akceptaci vlastní pohlavnosti a všeho, co s tím souvisí, včetně pozdějších společenských a rodičovských úkolů.

Proces pohlavní identity se aktivuje v období dorůstání, v němž postupným vstupováním do společenského života dorůstající upevňují vztahy s ostatními lidmi, kteří mohou být objekty identity.

Vývoj pohlavnosti je víceetapovým procesem, zahrnuje formování fyzického pohlaví, sexuálních preferencí a tvorbu subjektivního pocitu zařazení k určitému pohlaví (Diamant a McAnulty, 1995, s. 46). Pozdější zkušenosti osobnosti upevňují, modifikují nebo mění kvalitu náhledu na sebe sama, v kategoriích pohlavní totožnosti.

Obrázek 1: Chápání pohlaví ve smyslu psychologickém (vlastní zdroje)

Psychologické pohlaví se manifestuje ve výše uvedených oblastech a je převodem druhu psychologického pohlaví do praxe, mj. v každodenních styčích s ostatními lidmi, včetně opačného pohlaví.

Ontogeneze pohlavní identifikace

V současné době je vývoj pohlavnosti považován za víceetapový proces počínající již v prenatálním období. Tento proces zahrnuje formování fyzického pohlaví, vývoj sexuálních preferencí a konečně tvorbu subjektivního pocitu zařazení ke konkrétnímu pohlaví (Diamant a McAnulty, 1995, s. 46). Někteří autoři začátky formování pocitu totožnosti poukazují na dobu kolem třetího roku života (Cleese a Skynner, 1992, s. 301) a přesvědčení o svém pohlaví podle nich dítě získává mezi osmnáctým měsícem a třetím rokem života. V tomto období už ví, zda je děvče nebo chlapec a je si vědomo rozdílnosti chování mužů a žen.

Po tomto období následuje fáze *utajení*, v délce do asi dvanácti roku života a dále začíná proces ztotožňování se s rodičem vlastního pohlaví. Tento proces je ulehčen, pokud má dítě možnost sledovat opačná pohlaví a vzájemně je srovnávat. V adolescentní krizi současně spojené s biologickými změnami dělá subjekt pokusy vztáhnout se k vlastní erotice pro zjištění a potvrzení vlastní pohlavní identity. Pozitivní řešení krizového období znamená akceptaci pohlaví, přivyknutí vlastní mužskosti nebo ženskosti a prohlubování znalostí na téma schématu pohlaví a způsobů angažování se příslušným chováním (srov. Miluska, 1992). Získání přesvědčení o vlastnostech (fyzických a psychických) souvisejících s pohlavím je velmi důležitým prvkem pocitu totožnosti. Způsob jejich postřehu je podstatou definování sebe sama (Oleš, 1999, s. 17).

Psychologické pohlaví vzniká na základě společenských definic ženskosti a mužskosti a zahrnuje síť asociací souvisejících s příslušným pohlavím.

Pohlavní totožnost dítěte podmiňují zejména tyto dvě hlavní složky: prvá – vlastnosti samotných rodičů s ohledem na nasycení mužskosti a ženskosti. Druhá – typ vzoru děvčete nebo chlapce, přivlastněný rodiči a jeho dopad na zesilování určitého způsobu chování dítěte (Harwas-Napierała 1993, s. 312). Nedostatek neustálé přítomnosti otce ve výchově dětí má dopad na celkový vývoj, včetně vývoje psychologického pohlaví dítěte.

Jeho modelem pro formování vzoru opačného pohlaví je vzor rodiče. Obrazem ženy pro chlapce je matka, obdobně jak otec pro dceru. Pokud dítě nemá kontakt s dospělou osobou opačného pohlaví, jeho vývoj bude určitě ochuzen.

Význam role obou rodičů v procesu identifikace psychologického pohlaví dítěte

Teoretická východiska výzkumu

Odborná literatura poukazuje na silné propojení mezi fungováním rodiny a tím, v jaký typ lidí vyrůstají v ní vychovávané děti. Rodina jako základní společenská buňka ovlivňuje vztah k pohlaví. Dítě hledající vzory vlastního

pohlaví napodobuje rodiče a vychovatele a rodiče mají v tomto procesu svou roli.

Na základě průzkumů prezentovaných v odborné literatuře lze konstatovat, že větší důraz na chování příslušející jednotlivému pohlaví kladou otcové a že oni také více ovlivňují způsob chování dítěte tak, aby odpovídalo jeho pohlaví (srov. Doktor, 1991). Matka samostatně vychovávající chlapce má omezené možnosti jej ovlivnit, dítěti chybí vzor opačného pohlaví a je nuceno brát si vzor pouze z jednoho typu pohlaví. Nedostatek mužského vzoru pro napodobování nutí chlapce vytvořit si deformovaný obraz mužských vlastností a tento obraz může být přibarvený ženskými vlastnostmi.

Otec svými požadavky učí dítě dospělejšímu způsobu získávání lásky – sebezdokonalováním se. Dodává autoritu, odměňuje a trestá, uvádí dítě do mimorodinného prostředí. Je zprostředkovatelem mezi matkou vytvořeným světem vřelých citů a světem vnějším, často vzbuzujícím úlek a ohrožení. Vazby s otcem prospívají formování uspořádaného světa a budování „ideálního já“ zároveň u děvčat i chlapců.

Výzkumný problém a výzkumný vzorek

Množství provedených empirických výzkumů se opírá o předpoklad, že dítě, jehož výchovu má na starosti pouze jeden rodič, je zbaveno vzoru mužských, resp. ženských úkolů v oblasti vztahů k sobě samému a k ostatním.

Obsah adekvátního obrazu role chlapce bude díky chybějícímu otci určen rolí ženskou, kterou vůči němu plní osamělá matka. Je tomu tak proto, protože pro získání a dosažení četných vlastností a schémat je nutný otec, který je ve svém fungování nezávislý na matce. Totéž platí pro dospívající dceru vychovávanou osamělým otcem. V tomto případě lze předpokládat, že obraz ženské role bude určen rolí osamělého otce, kterou plní vůči ní.

Cílem našeho empirického průzkumu bylo získat odpovědi na tyto otázky:

1. Je typ psychologického pohlaví u adolescentů vychovávaných osamělým rodičem determinován typem rodiny?
2. Existují zásadní rozdíly v pohlavní totožnosti u chlapců vychovávaných osamělou matkou a jejich vrstevníky pocházejícími z rodin úplných?
3. Existují zásadní rozdíly v pohlavní totožnosti u děvčat vychovávaných osamělým otcem a jejich vrstevnicemi pocházejícími z rodin úplných?
4. Dochází postupem času ke stupňování vlastností odpovídajících biologickému pohlaví u sledovaných děvčat a chlapců?

Pro odpověď na tyto otázky bylo pozorováno 72 chlapců v adolescentním věku, z nichž 42 bylo vychováno osamělou matkou a takto získané výsledky byly srovnány s výsledky 30 případů chlapců z úplných rodin.

Zatímco ve skupině děvčat bylo sledovaných 32 případů vychovávaných osamělým otcem a 30 případů pocházejících z úplných rodin. Celkem bylo

pozorováno 134 osob v období dospívání z kvalitativně různých výchovných prostředích.

V charakteristice sledované skupiny chlapců vychovávaných osamělou matkou a také vychovávaných v úplné rodině byly zohledněny tyto proměnné: věk (dominuje interval 16 až 18 let – 43 % všech sledovaných), bydliště – malé město 45 %, doba nepřítomnosti otce – více než 10 let.

U kontrolní skupiny dominují chlapci v rozmezí 16–18 let (53 %), s trvalým bydlištěm na vesnici – 60 %, a byli vychováváni oběma rodiči alespoň 16 až 18 let.

Naproti tomu mezi děvčaty vychovávanými osamělým otcem dominuje věkové rozmezí 15 až 17 let – 47 % všech sledovaných osob, s trvalým bydlištěm v malých městech – přes 43 %. V kontrolní skupině pozorujeme přes 66 % sledovaných ve stejném věkovém rozmezí, 50 % s trvalým bydlištěm na vesnici.

Průzkum byl proveden za použití Inventáře Psychologického Pohlaví (IPP) A. Kuczynské (1992), zpracovaného na základě teorie a empirických výsledků S. L. Bem. Psychologické pohlaví je chápáno jako spontánní připravenost k používání pohlaví ve vztahu k sobě a k okolí.

Analýza výsledků výzkumu

Při analýze získaných výsledků výzkumu se projeví rozdíly mezi pozorovanými skupinami a charakteristické vlastnosti dospívajících vychovávaných osamělým rodičem. Podrobné výsledky získaných hodnot pro míru pohlavnosti jsou uvedeny v tabulkách 1 a 2.

Tabulka 1: *Statistické hodnoty pro analyzované míry pohlavnosti u zkoumaných chlapců*

	Míra pohlavní citlivosti	Popisná skupina (N = 42)		Kontrolní skupina (N = 30)	
		M	SD	M	SD
1.	Míra ženskosti (SŽ)	47,74	7,60	49,80	6,46
2.	Míra mužskosti (SM)	46,02	10,87	49,50	6,66

Porovnáním středních hodnot pro míry pohlavnosti je vidět, že nejvyšší hodnoty v IPP a nejvíce se k sobě přibližující mají chlapci z kontrolní skupiny – vychovávaní v úplných rodinách (SŽ M = 49,80; pro SM M = 49,50). Hodnoty standardních odchylek poukazují na rozdíl mezi oběma pozorovanými skupinami. V popisné skupině pro míru ženskosti a mužskosti jsou velké výkyvy ve výsledcích, což může znamenat, že chlapci nadhodnocují některé mužské vlastnosti a podhodnocují ostatní. Obraz mužskosti je nerozhodný, kdežto u kontrolované skupiny jsou hodnoty odchylek nižší a více se k sobě přibližují. Sledování popisují sami sebe rozhodnějším způsobem, s dovedností postřehu stejnorodých vlastností tvořících obraz mužskosti.

Rozložení statistických hodnot pro skupinu sledovaných děvčat znázorňuje tabulka 2.

Tabulka 2: *Statistické hodnoty pro analyzované míry pohlavnosti u zkoumaných děvčat*

	Míra pohlavní citlivosti	Popisná skupina (N = 32)		Kontrolní skupina (N = 30)	
		M	SD	M	SD
1.	Míra ženskosti (SŽ)	54,0	6,4	54,3	6,9
2.	Míra mužskosti (SM)	46,2	6,5	44,6	7,2

Porovnáním ukazatelů pro obě míry pohlavnosti je vidět, že hodnoty standardní odchylky pro míru ženskosti u sledovaných skupin děvčat jsou přibližné. Nejnižší výkyvy hodnoty odchylky vykazují děvčata vychovávaná osamělým otcem, u nichž je o něco vyšší intenzita vlastností přiřazovaných mužskému světu.

Hodnoty průměrného vzdálení výsledků od průměru u kontrolované skupiny jsou zajímavé pro míru mužskosti. Tyto hodnoty jsou podstatně vyšší ve srovnání s popisnou skupinou, u níž můžeme pozorovat hodnoty jednotlivých itemů přibližně stejné.

Tabulka 3: *Podstatnost rozdílů pro psychologické pohlaví mezi oběma empirickými skupinami u sledovaných chlapců*

	Typy psychologického pohlaví	Chlapci z popisné skupiny (N = 42)		Chlapci z kontrolní skupiny (N = 30)		χ^2	p. i.
		F	%	f	%		
1.	Mužský muž	10	23,80	10	33,30	0,79	n.i.
2.	Ženský muž	11	26,20	1	30,30	5,04*	0,05
3.	Sexuálně neurčitý	16	38,00	10	33,30	0,17	n.i.
4.	Androgynický	5	12,00	9	30,00	2,59	Ten. 0,05

Jde o případ, kdy je v mateřských buňkách jedna z četností je menší než 10.

Použitý vzorec pro χ je upraven na spojitost podle Yatese. (Guilford, 1962, s. 246)

Statistické výsledky prezentované v tabulce 3 ukazují zásadní rozdíl mezi dvěma druhy psychologického pohlaví: ženský muž a typ androgynický. Z uvedeného vyplývá, že chlapci, kteří jsou vychovávaní osamělou matkou a nemají vzor mužskosti v procesu identifikace svého pohlaví, se charakterizují ženskými atributy; mají více vlastností ženské citlivosti. Výsledky ukazují, že psychologické pohlaví chlapců pod vlivem matky má znaky ženskosti, jak ve vztahu k sebe samému, tak i k okolí. Nemají znaky mužskosti, poněvadž jim chybí autorita, která v sobě nosí znaky v kultuře uznané za mužské.

Tabulka 4: *Dominující psychologické pohlaví ve skupinách sledovaných děvčat*

	Typy psychologického pohlaví	Dívky z popisné skupiny (N = 32)		Dívky z kontrolní skupiny (N = 30)		χ^2	p. i.
		F	%	f	%		
1.	Ženské ženy	16	50,0	15	50,0	0,25	n. i.
2.	Mužské ženy	2	6,2	2	6,7	0,00	n. i.
3.	Sexuálně neurčité	6	18,8	5	16,7	0,05	n. i.
4.	Androgynické	8	25,0	8	26,7	0,14	n. i.

Analýza tabulkových údajů poukazuje na nedostatek zásadních rozdílů mezi typem výchovného prostředí jako determinanty formování psychologického pohlaví u sledovaných děvčat.

Z vědeckého pohledu je zajímavé rozložení psychologického pohlaví podle věku sledovaných. Výsledky u sledovaných děvčat, které neberou v úvahu nejmladší sledované skupiny, tj. ve věku 13–14, jako i nejstarší ve věku 19 až 20 let, prezentuje tabulka 5. Chybějící analýza psychologického pohlaví pro toto životní období je způsobena nízkým počtem děvčat z toho věkového intervalu.

Tabulka 5: *Podstata vlivu výchovného prostředí na dominantní psychologické pohlaví u adolescentek (15.–18. rok života)*

	Typy psychologického pohlaví	Dívky z popisné skupiny		Dívky z kontrolní skupiny	
		f	%	F	%
1.	Ženské ženy	8	66,7	11	47,8
2.	Mužské ženy	1	8,3	1	4,3
3.	Sexuálně neurčité	2	16,7	5	21,7
4.	Androgynické	1	8,3	6	26,2 ten*
		12	100,0	23	100,0

Statistická významnost dle tabulky Blalocka (1975, s. 501), kde při $df=1$: * 2,706–3,841 zásadní rozdíl na úrovni 0,10; ** 3,841–5,411 zásadní rozdíl na úrovni 0,05

Děvčata vychovávaná v úplných rodinách jsou častěji androgynická než v rodinách neúplných. Možnost pozorování matky a otce dává šanci zesílení vlastností jak ženských, tak i mužských.

Pro odpověď na otázku závislosti dominantního psychologického pohlaví na věku sledovaných chlapců byly výsledky sestaveny do tabulky 6. (Pro analýzu bylo použito sledovaných, jejichž věk byl v rozmezí 15 až 17 let ve srovnání z pozorovanými z věkového intervalu 18 až 20 let je sestaveno porovnání vnitroskupinových hodnot i hodnot mezi skupinami).

Výsledky ukazují, že v době intenzivního psychického dozrávání v popisné

Tabulka 6: *Psychologické pohlaví u sledovaných chlapců s ohledem na věk (v %)*

	Typy psychologického pohlaví	Chlapci z popisné skupiny		Chlapci z kontrolní skupiny	
		Brzká adolescence (15–17 let)	Pozdní adolescence (18–20 let)	Brzká adolescence (15–17 let)	Pozdní adolescence (18–20 let)
1.	Mužský muž	15,00	42,90	25,00	33,33
2.	Ženský muž	40,00**	07,10	00,00	11,12
3.	Sexuálně neurčitý	40,00	28,60	43,80	22,22
4.	Androgynický	05,00*	21,40	31,20	33,33
	Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00

* – zn. významnost na úrovni 0,05; ** – zn. významnost na úrovni 0,01

skupině chlapců dominují vlastnosti ženského typu pohlaví i typu androgynického.

Získané hodnoty ukazují zásadní statistický rozdíl ve dvou typech psychologického pohlaví – ženský typ muže a typ androgynický. Poukazují na tendence ve změně dominance vlastností charakteristických pro ženskost na úkor vlastností charakterizujících psychologické pohlaví: mužský typ muže a androgynický. Zvolené období života u sledovaných uzavírá formování pohlavní identity a následující etapa v rozvoji bude tyto vlastnosti upevňovat.

Takový přesun orientace směrem k biologickému pohlaví je možný v důsledku četných nových kontaktů chlapců.

Závěry

- Typ rodiny osamělé matky způsobuje těžkosti ve správné identifikaci psychologického pohlaví u chlapců s biologickým pohlavím v době dospívání. Chlapci pozorují u sebe vlastnosti, které častěji společensky přináležejí ženám, nikoliv mužům.
- Pokud porovnáme psychologické pohlaví dívek vychovávaných osamělým otcem, neshledáváme statisticky podstatné rozdíly ve srovnání s dívkami, které pocházejí z úplných rodin.
- Prostředí úplných rodin funguje jako specifická determinanta, která se podílí na formování androgynity jak u dívek, tak i u chlapců, protože je závislá na vlivu obou rodičů, kteří udělují různé významy vlastnostem, chování, hodnotám. Psychologická androgynita nám umožňuje rozšířit oblast možností fungování dospívajících. Lze předpokládat, že zkoumaní dobře fungují ve vztazích s jinými, nevyhýbají se žádnému chování jenom proto, že jsou stereotypně považováni za více odpovědné pro opačné pohlaví. Dokáží být samostatní nebo pečliví, a to v závislosti na situaci.
- Analýza formování psychologického pohlaví u dospívajících chlapců ukazuje na etapy, které se projevují následovně:

- Sledovaní chlapci mají na začátku adolescence více vlastností ženskosti než na konci dospívání.
- Doba dospívání v 15.–17. roce života je obdobím, kdy ještě neexistuje identifikace se svým pohlavím (na základě číselných i procentuálních údajů). Po psychické stránce se vyznačují více vlastnostmi připisovanými ženskému pohlaví a jsou svázáni hlavně s pocitovostí, vřelostí, citlivostí, obětavostí, poddajností.
- Věk 18–20 let výrazně ukazuje na usměrnění psychologické orientace pohlaví mužů (42,9 %, zmenšuje se též procento osob sexuálně nedefinovaných – 28,6 %). Také se zmenšuje procento chlapců, vykazujících vlastnosti ženskosti (v brzké adolescenci 40 %, v pozdní pouze 7,10 %). Sledovaní pozorovali u sebe vlastnosti mužskosti: sebestjistota, sklony k riziku, ale také k samostatnosti.

Uskutečněná analýza potvrzuje, že typ rodiny je podstatnou determinantou v pocitování mužskosti u dospívajících chlapců, naproti tomu nemusí být determinantou ženskosti u sledovaných dívek.

Literatura

- BLALOCK, H. M. *Statystyka dla socjologów*. Warszawa: PWN, 1975.
- CLEESE, J., SKYNNER, R. *Žýé w rodzinie i przetrwaé*. Warszawa: Agencja Wyd, 1992.
- DIAMANT, L., MCANULTY R. D. *The psychology of sexual orientation, behavior and identity*. Westport/London: Greenwood Press, 1995.
- DOKTÓR, T. Nieobecni ojcowie. Psychologiczne konsekwencje braku udziału ojca w wychowaniu. *Nowiny Psychologiczne* 1991, č. 3–4.
- GUILFORD, J. *Metody statystyczne w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN, 1962.
- HARWAS-NAPIERALA, B. Rozwój tożsamości płciowej dzieci i młodzieży. *Problemy Rodziny* 1999, č. 2–3, s. 33–38.
- KUCZYŃSKA, A. Płéć psychologiczna. Podstawy teoretyczne, dane empiryczne oraz narzędzia pomiaru. *Przegląd Psychologiczny* 1992, č. 2.
- MILUSKA, J. Tożsamość płciowa człowieka w cyklu życia. *Przegląd Psychologiczny* 1992, č. 3, s. 365–378.
- OLEŚ, P. Psychologia przygłda się mężczyznom. *Charaktery* 1999, č. 11 (34), s. 12–17.

Príspevek byl pripravén pro konferenci Promény pedagogiky, kterou pořádała Česká pedagogická společnost a Pedagogická fakulta UK v Praze dne 3. a 4. února 2005.

NAPORA, E. Osamělé rodičovství a jeho vliv na pohlavní identifikaci dítěte jako výzva pro současnost. *Pedagogická orientace* 2005, č. 3, s. 62–70. ISSN 1211-4669.

Autorka: Dr. Elżbieta Napora, Instytut Filozofii, Socjologii, Psychologii, Akademia im. J. Długosza w Częstochowie, e.napora@ajd.czyst.pl